

Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες

Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες

ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα
για μαθητές
Ε΄ και ΣΤ΄ Τάξης Δημοτικού
Α΄ και Β΄ Τάξης Γυμνασίου

Γενική επιμέλεια

Χουλιάρης Ιωάννης, αρχαιολόγος - προϊστάμενος Εφορείας Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

Κείμενα, επιλογή εποπτικού υλικού, σχεδιασμός εκπαιδευτικών δράσεων

Λάζου Θεοδώρα, ιστορικός - αρχαιολόγος

Γκάνια Χριστίνα, αρχαιολόγος

Σχεδιασμός εντύπου

Λάζου Θεοδώρα, ιστορικός - αρχαιολόγος

Με την ευγενική συνδρομή του

Μανώλη Μαραγκάκη, αρχαιολόγου, ιστορικού και κοινωνικού ανθρωπολόγου - αγογράφου

© Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

Κύπρου 68, 461 00 Ηγουμενίτσα, e-mail: efathe@culture.gr

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑΣ

28ης Οκτωβρίου 2, 461 00 Ηγουμενίτσα, 2665.0.21417, 28539

www.igoumenitsamuseum.gr

Τα γραφικά του εξωφύλλου από τη σελίδα <http://exploringbyzantium.gr>

Πληροφορίες για τον εκπαιδευτικό

Το παρόν έντυπο απευθύνεται στον εκπαιδευτικό που θα επιλέξει να συμμετάσχει με τη σχολική του τάξη στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Με οδηγό τις βυζαντινές εικόνες». Σκοπός του εντύπου είναι να ενημερώσει τους εκπαιδευτικούς για τους στόχους και τη δομή του προγράμματος και να προτείνει μία σειρά δραστηριότητες τόσο πριν όσο και μετά την επίσκεψη.

Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές της Ε΄ και ΣΤ΄ Τάξης του Δημοτικού Σχολείου και της Α΄ και Β΄ Τάξης του Γυμνασίου. Έχει συνολική διάρκεια 75 λεπτά και ο μέγιστος αριθμός των συμμετεχόντων σε κάθε πρόγραμμα είναι 22 μαθητές. Υλοποιείται στην αίθουσα βιντεοπροβολών του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας, η οποία έχει διαμορφωθεί κατάλληλα για τις ανάγκες του προγράμματος.

Οι εκπαιδευτικοί που επιθυμούν να δηλώσουν συμμετοχή πρέπει να επικοινωνήσουν με τους υπεύθυνους υλοποίησης του προγράμματος στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας, στα τηλέφωνα 26650.28539, 21417 ή στην ηλεκτρονική διεύθυνση amig@culture.gr, προκειμένου να καθορίσουν την ημέρα και την ώρα της επίσκεψης.

Επιδιώξεις εκπαιδευτικού προγράμματος

Βασική επιδίωξη του προγράμματος είναι οι μαθητές να έρθουν σε επαφή με τη βυζαντινή εικονογραφία μέσα από τη γνωριμία με την τέχνη και τις τεχνικές παραγωγής, τα χρώματα και τη θεματολογία των φορητών εικόνων κατά τη βυζαντινή περίοδο. Οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να μνηθούν με βιωματικό τρόπο σε όλα τα στάδια παραγωγής μίας εικόνας και να δουν από κοντά τα υλικά κατασκευής, εργαλεία, πινέλα και χρώματα, που χρησιμοποιούσε ο βυζαντινός αγιογράφος στο εργαστήρι του. Επιπλέον, επιδιώκεται να προσεγγίσουν το θέμα της διαχρονικής χρήσης των εικόνων, να μάθουν να "διαβάζουν" και να αποκωδικοποιούν τα πολλαπλά τους νοήματα ως φορέων ιστορικών μηνυμάτων, συνειδητοποιώντας ταυτόχρονα ότι η επίσημη βυζαντινή τέχνη είναι έκφραση κυρίως των κυρίαρχων πολιτικών και θρησκευτικών ιδεών που διέπουν τον βυζαντινό κόσμο. Παράλληλα, ενθαρρύνονται να αυτενεργήσουν δημιουργικά και κριτικά, παρατηρώντας λεπτομέρειες, συγκρίνοντας στοιχεία, ερμηνεύοντας εικαστικά θέματα και δημιουργώντας τα δικά τους μοναδικά έργα.

Τέλος, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα επιδιώκει να αποτελέσει ένα καλό ερέθισμα για μία πρώτη γνωριμία των μαθητών με τα βυζαντινά μνημεία της Θεσπρωτίας και να αποτελέσει μία πολύ καλή αφορμή για την επίσκεψή τους.

Περιγραφή του προγράμματος

Στον χώρο εισόδου του Μουσείου τους μαθητές υποδέχονται οι υπεύθυνοι για την υλοποίηση του προγράμματος, οι οποίοι τους ενημερώνουν για το πού θα αφήσουν τα πράγματά τους (τσάντες, πανωφόρια). Στη συνέχεια οι μαθητές οδηγούνται στην αίθουσα όπου υλοποιείται το εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Το πρόγραμμα αρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος, διάρκειας 25 λεπτών, οι μαθητές εισάγονται στο θέμα του προγράμματος μέσω μίας προβολής power point. Η παρουσίαση περιλαμβάνει τις απαραίτητες πληροφορίες (ιστορικό και χρονολογικό πλαίσιο βυζαντινής εικονογραφίας, ιστορική εξέλιξη, κύρια χαρακτηριστικά βυζαντινής ζωγραφικής, παρουσίαση τεχνικών κατασκευής των εικόνων, χρώματα, θεματολογία, βασικοί εικονογραφικοί τύποι, εικονογραφικό πρόγραμμα των χριστιανικών ναών, σημαντικά μνημεία βυζαντινών χρόνων της Θεσπρωτίας κλπ.) που βοηθούν τα παιδιά να κατανοήσουν το θέμα και να λάβουν μέρος με επιτυχία στις δραστηριότητες του προγράμματος. Οι μαθητές θα κληθούν να παρατηρήσουν, να συγκρίνουν και να σχολιάσουν βυζαντινές εικόνες, διαφορετικών εικονογραφικών τύπων και σχολών, θέτοντας από την πλευρά τους τα δικά τους ερωτήματα.

Για την παρουσίαση χρησιμοποιήθηκαν σύντομα πληροφοριακά κείμενα, σχέδια και φωτογραφίες. Η παρουσίαση πραγματοποιείται με τη συνδρομή, όποτε αυτό είναι εφικτό, του κ. Μανώλη Μαραγκάκη, αρχαιολόγου-αγιογράφου, του οποίου επιλεγμένα έργα πλαισιώνουν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα και αποτελούν αντικείμενο εργασίας για τους μαθητές.

Κατά το δεύτερο μέρος του προγράμματος, διάρκειας επίσης 25 λεπτών, οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να δουν από κοντά τον εξοπλισμό ενός εργαστηρίου αγιογραφίας και να αγγίξουν τα υλικά κατασκευής, τα εργαλεία και τα χρώματα, ενώ παράλληλα γνωρίζουν τα διάφορα στάδια που απαιτούνται για την παραγωγή μίας φορητής εικόνας, παρατηρώντας και συγκρίνοντας διάφορα έργα, ολοκληρωμένα ή ημιτελή, αντίγραφα ή ελεύθερες αποδόσεις βυζαντινών θεμάτων. Τέλος, με τη βοήθεια εποπτικού υλικού, οι ίδιοι οργανώνουν όλη τη διαδικασία παραγωγής μίας φορητής εικόνας από την επιλογή του ξύλου μέχρι το τελικό βερνίκωμα του έργου.

Το πρόγραμμα ολοκληρώνεται με τους μαθητές να ζωγραφίζουν μία εικόνα της Παναγίας που τους έχει δοθεί σε αδρά αποτυπωμένο περίγραμμα, την οποία ήδη έχουν δει από κοντά κατά τα δύο πρώτα μέρη του προγράμματος.

Δραστηριότητες πριν την επίσκεψη

Στο πλαίσιο της προετοιμασίας των μαθητών πριν την επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας, ο εκπαιδευτικός μπορεί ενδεικτικά να ενημερώσει την τάξη του για θέματα όπως:

- ★ την αξία της επίσκεψης στο μουσείο (*αξία του αυθεντικού*)
- ★ τους κανόνες συμπεριφοράς σε ένα μουσείο
- ★ το θέμα του εκπαιδευτικού προγράμματος
- ★ τη σύνδεση του εκπαιδευτικού προγράμματος με το αναλυτικό πρόγραμμα
- ★ την ένταξη των μαθητών στην εποχή που αναφέρεται το πρόγραμμα
- ★ τη γνωριμία με τη βυζαντινή Θεσπρωτία και τα σημαντικότερα μνημεία της

Για περισσότερες πληροφορίες για το ιστορικό πλαίσιο και τα σημαντικότερα γεγονότα που σηματοδοτούν τους αιώνες της βυζαντινής περιόδου στη Θεσπρωτία, ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει το πρώτο μέρος του εντύπου «Ψηφίδες της βυζαντινής Θεσπρωτίας» που μπορεί να αναζητήσει στην επίσημη ιστοσελίδα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηγουμενίτσας (www.igoumenitsamuseum.gr).

Δραστηριότητες μετά την επίσκεψη

Με αφορμή το κείμενο «Στο εργαστήρι ενός αγιογράφου», που ακολουθεί στο τέλος του παρόντος εντύπου, ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει την όλη εμπειρία της επίσκεψης, να αξιολογήσει την εμπέδωση των πληροφοριών από τους μαθητές του και να διευρύνει τις γνώσεις που αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια του εκπαιδευτικού προγράμματος.

Γλωσσάρι

Άμπολι | Πάστα σε διάφορα χρώματα, η οποία δημιουργεί ένα μαλακό υπόστρωμα για τα φύλλα χρυσού.

Ανθίβολο | Σχέδιο με διάτρητα περιγράμματα που χρησιμοποιούσαν οι βυζαντινοί ζωγράφοι για να αποτυπώσουν το σχέδιο στην επιφάνεια που ήθελαν να ζωγραφίσουν.

Ανταύγειες | Φωτεινές λάμπες για να πετύχει ο αγιογράφος τις αποχρώσεις που θέλει.

Απολυτίκια | Ονομάζονται τα σύντομα εκείνα τροπάρια, που περιέχουν σε περίληψη την υπόθεση (ιστορία) της τελούμενης εορτής.

Βάθος (κάμπος) | Η ενιαία σκουρογάλανη επιφάνεια στις συνθέσεις των τοιχογραφιών επάνω στις οποίες προβάλλεται το κεντρικό θέμα.

Βερνίκι | Το τελευταίο στρώμα που φέρουν οι βυζαντινές εικόνες, το οποίο παρέχει προστασία, σιλιπνότητα και ζωντάνια στη ζωγραφική επιφάνεια.

Δωδεκάορτο | Συμβατικά ονομάζεται Δωδεκάορτο. Προσθαφαιρούνται οι εορτές που περιλαμβάνει. Οι πιο βασικές εορτές συνήθως είναι: ο Ευαγγελισμός, η Γέννηση του Χριστού, η Υπαπαντή, η Βάπτιση, η Μεταμόρφωση, η Εις Άδου Κάθοδος, η Ανάληψη, η Πεντηκοστή και η Κοίμηση της Θεοτόκου.

Εικονογραφικό πρόγραμμα | Το σύνολο των παραστάσεων που κοσμοούν το εσωτερικό του ναού και η τοποθέτησή τους σε συγκεκριμένη θέση στο ναό.

Εικονολάτρες | Αυτοί που υποστήριζαν τη λατρεία των εικόνων.

Εικονομαχία | Χρονολογική περίοδος από τις αρχές του 7^{ου} έως τα μέσα του 9^{ου} αιώνα που σηματοδεύτηκε από τις έριδες των εικονομάχων (*των πολέμιων της λατρείας των εικόνων*) με τους εικονολάτρες. Κατά την περίοδο αυτή πολλά έργα τέχνης καταστράφηκαν.

Επιστύλιο | Το ανώτερο τμήμα του τέμπλου.

Καλαμάρι | Το μελανοδοχείο.

Καπηλειό | Η ταβέρνα.

Καρυδιά | Το ξύλο της καρυδιάς χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή εικόνων.

Κονδύλια | Οι γραφίδες. Τις χρησιμοποιούσαν για να χαράζουν τα γράμματα σε ξύλινες επιφάνειες που ήταν αλειμμένες με κερί.

Μηνολόγιο | Εορτές και βίοι αγίων που τοποθετούνται στο εικονογραφικό πρόγραμμα, σε εικόνες και χειρόγραφα με βάση τον μήνα και την ημέρα εορτασμού τους.

Ναός Ζωοδόχου Πηγής | Πρόκειται για την παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση Χάλασμα, κοντά στο χωριό Χρυσασγή του Δ. Σουλίου.

Ναός Παναγίας Παραμυθίας | Πρόκειται για τον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Παραμυθιά, γνωστός και ως Μεγάλη Παναγιά ή Μεγάλη Εκκλησία. Η κατασκευή του ανάγεται στην εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου, στο β' μισό του 13^{ου} αι. Κατά τη βυζαντινή περίοδο λειτουργούσε ως καθολικό μονής, ενώ σήμερα είναι ο κοιμητηριακός ναός της πόλης.

Περίγραμμα | Το γραμμικό χάραγμα που περιβάλλει κάποιο σχήμα ή εικόνα.

Προπλάσμοι | Ονομάζονται και αστάρια. Είναι τα σκούρα χρώματα που απλώνει ο ζωγράφος πάνω στην εικόνα ή την τοιχογραφία, προκειμένου να αρχίσει να πλάθει τις μορφές.

Σάρκωμα | Λέγεται το χρυσορόδινο χρώμα των προσώπων και των γυμνών μελών του σώματος.

Στόκος | Εύπλαστη μάζα από μείγμα ασβεστολιθικής σκόνης, που γίνεται σκληρή όταν μείνει στον αέρα. Χρησιμοποιείται για να κλείνει μικρές ρωγμές ή για να καλύπτει μικρές ανωμαλίες σε μια επιφάνεια.

Συντεχνίες | Οι οργανώσεις εμπόρων, ελεύθερων επαγγελματιών και βιοτεχνών στο Βυζάντιο. Κάθε συντεχνία (π.χ. *τραπεζίται*, *μεταξοπράται*, *βυρσοδέψες* κλπ.) κανόνιζε τους όρους εργασίας, τα όρια των μισθών, τις τιμές πωλήσεων και τα νόμιμα κέρδη των μελών της.

Τάμα | **1.** Υπόσχεση που δίνει κάποιος στο Θεό ή στους αγίους ότι θα αφιερώσει ή θα κάνει κάτι με αντάλλαγμα μια χάρη, μια ευεργεσία. **2.** Μικρό αντικείμενο, συνήθως πολύτιμο, που οι πιστοί αφιερώνουν στο Θεό ή στους αγίους σε ένδειξη ευχαριστίας.

Τέμπλο | Αρχιτεκτονικό κατασκεύασμα που χωρίζει το ιερό από τον υπόλοιπο ναό. Υπάρχουν τρεις κατηγορίες τέμπλου: α) μαρμάρινο, β) ξυλόγλυπτο, κατασκευασμένο δηλαδή από ξύλο, το οποίο κοσμεύεται με εικόνες και γ) κτιστό που κοσμεύεται με τοιχογραφίες.

Τοιχογραφίες | Τα έργα ζωγραφικής που βλέπουμε στους τοίχους των ναών, κατοικιών ή δημόσιων κτισμάτων.

Τόκκοι | Κάρολος Α΄ Τόκκος: άρχοντας της Κεφαλονιάς. Το 1411 τον κάλεσαν στα Ιωάννινα για να ανέβει στον θρόνο του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Πηγαίνοντας στα Ιωάννινα, σταμάτησε στην Παραμυθιά και οι άρχοντες του Αγίου Δονάτου, όπως ήταν τότε το όνομα της Παραμυθίας, του παρέδωσαν το κάστρο της πόλης.

Τρέσα | Όταν η εικόνα ήταν σχετικά μεγάλων διαστάσεων, χρησιμοποιούνταν δύο ή περισσότερες κάθετες σανίδες, που ενώνονταν στο πίσω μέρος με δύο οριζόντια ξύλα, τα τρέσα.

Τριανταφυλλιά | Το ξύλο της τριανταφυλλιάς χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή εικόνων.

Φώτα | Ο τονισμός των ένσαρκων μερών του προσώπου, των χεριών και των ποδιών με πιο φωτεινό χρώμα.

Φωτοστέφανο | Ο χαρακτηριστικός κύκλος χρυσού ή άλλου χρώματος, που περιβάλλει το κεφάλι του Ιησού Χριστού, της Παναγίας και των Αγίων.

Φούμο | Καπνιά, αιθάλη. Το φούμο περνάει από τις τρύπες του χαρτιού του ανθίβολου στην επιφάνεια του στόκου και με τον τρόπο αυτό αποτυπώνεται το σχέδιο.

Χρυσόβουλο | Αυτοκρατορικό έγγραφο που φέρει τη χρυσή σφραγίδα του αυτοκράτορα.

Ψαρόκολλα | Στην κατασκευή εικόνων χρησιμοποιούνται κυρίως ζωικές κόλλες, όπως κουνελόκολλα ή ψαρόκολλα, αναμειγμένη με γύψο, κιμωλία ή άλλες λευκές ανόργανες ουσίες. Η κόλλα εφαρμόζεται σε πολλαπλές στρώσεις έως ότου η επιφάνεια αποκτήσει το επιβαλλόμενο πάχος.

Ψιμμυθίες | Φωτεινές ανταύγειες με πολύ λεπτό για να τονιστούν τα χαρακτηριστικά του προσώπου.

«Κύριε, ελέησον τον αμαρτωλό δούλο σου Θεόδωρο»

Ο κυρ Θεόδωρος τις τελευταίες ημέρες ήταν πολύ νευρικός. Γκρίνιαζε συνεχώς και φώναζε συχνά, χωρίς κάποιο ιδιαίτερο λόγο στους μαθητές του. Ο Μιχαήλ και ο Αναστάσιος τον κοίταζαν γεμάτοι απορία. Τι είχε πάθει άραγε ο δάσκαλός τους! Ο Θεόδωρος όμως γνώριζε καλά την αιτία που είχε ταράξει τον ύπνο του και είχε γεμίσει με αγωνία τις σκέψεις του.

Ο αφέντης *Κάρολος*, από τη μεγάλη γενιά των *Τόκκων*, είχε αναθέσει στον Θεόδωρο να του φτιάξει μία εικόνα της Παναγίας για να στολίσει το *τέμπλο* του μοναστηριού της *Παναγίας της Παραμυθίας*. Με αυτόν τον τρόπο ο αφέντης, όπως είχε εξομολογηθεί στον Θεόδωρο, ήθελε να ευχαριστήσει την Παναγιά, μεγάλη η χάρη της, που τον άφησε γερό και δυνατό, να ζήσει τούτη τη στιγμή: να γίνει αφέντης στα Γιάννενα και μαζί ηγεμόνας όλης της Ηπείρου. Σε δύο ακριβώς μέρες ο Κάρολος θα ξεκινούσε από την Κεφαλονιά για τα Γιάννενα και είχε μηνύσει στον κακόμοιρο τον ζωγράφο ότι θα σταματούσε στο εργαστήριο του στον *Άγιο Δονάτο* να παραλάβει την εικόνα για να εκπληρώσει το *τάμα* του στην Παναγιά. Ο Θεόδωρος μετρούσε και ξαναμετρούσε τις μέρες με μεγάλη αγωνία. Ήθελε η εικόνα του να αρέσει στον αφέντη. Γιατί ήξερε πολύ καλά πως ο Κάρολος ήταν ανοιχτοχέρης. Εάν έμενε ικανοποιημένος, θα πλήρωνε αυτά και ακόμα περισσότερα από ότι είχαν ήδη συμφωνημένα. Αλλά ο καημένος ο Θεόδωρος ήξερε καλά και τούτο: πως ο αφέντης θύμωνε και αγρίευε, βροντούσε και άστραφτε, όταν τα πράγματα δεν ακολουθούσαν τη βούλησή του!

Ο Θεόδωρος, μουρμουρίζοντας συνεχώς προσευχές μέσα από τα δόντια του και κάνοντας συχνά το σταυρό του, τράβηξε μέσα από το ξύλινο σεντούκι το *ανθίβολο* και το άπλωσε με προσοχή πάνω στο τραπέζι. Τα χέρια του ήταν λίγο παγωμένα. Έριξε στους ώμους του το μάλλινο πανωφόρι, που μόλις χθες είχε τελειώσει η γυναίκα του στον αργαλειό, και φώναξε στον Μιχαήλ να βάλει ξύλα στη φωτιά. Ο χειμώνας είχε έρθει πια για τα καλά. Μόλις που πρόλαβε να ολοκληρώσει τις δύο *τοιχογραφίες* για την *εκκλησιά της Ζωοδόχου Πηγής* στο Χάλασμα και ευχαριστούσε για αυτό τον Θεό. Στα εξήντα του χρόνια πια, δεν θα άντεχε να πηγαινοέρχεται καθημερινά στο Χάλασμα μέσα στο κρύο και το ψιλοβρόχι.

Κοίταζε για αρκετή ώρα το ανθίβολο, πριν φωνάξει στους μαθητές του να του φέρουν το ξύλο. Έλεγε τα *τρέσα* στην πίσω πλευρά του ξύλου και χαίδεψε απαλά την μπροστινή επιφάνειά του. Του πήρε μέρες η προετοιμασία. Έψαξε καιρό να βρει τα ξύλα. Η εικόνα είχε μεγάλες διαστάσεις -έτσι είχε παραγγείλει ο αφέντης, για να ξεχωρίζει από μακριά ανάμεσα στις άλλες του τέμπλου- και ο Θεόδωρος έπρεπε να βρει το κατάλληλο ξύλο. *Καρυδιά* ή *τριανταφυλλιά* του είχε παραγγείλει ο Κάρολος. Καρυδιά βρήκε ο Θεόδωρος. Ένωσε τα ξύλα, τρεις κάθετες σανίδες, με δύο οριζόντια ξύλα στην πίσω πλευρά και σκάλισε την μπροστινή όψη, για να δημιουργηθεί ολόγυρα ένα στενό πλαίσιο. Άλειψε ολόκληρη την επιφάνεια με *φαρόκωλλα* και πάνω σ' αυτή στερέωσε ένα κομμάτι ύφασμα. Πάνω από το ύφασμα, ο Αναστάσιος και ο Μιχαήλ πέρασαν πολλές στρώσεις με *στόκο*, αφήνοντάς τον για μέρες να στεγνώνει. Για ώρες ο Αναστάσιος έτριβε τον στόκο μέχρι να γίνει λείος και κάθε φορά που έδειχνε την εικόνα στον Θεόδωρο, αυτός του φώναζε αγριεμένος... «κι άλλο». Τέλος δεν είχε το μαρτύριο του καημένου του Αναστάσιου!

Η μεγάλη στιγμή είχε φτάσει. Όλα ήταν έτοιμα πλέον για να αρχίσει ο Θεόδωρος τη δουλειά. Οι μαθητές είχαν ετοιμάσει την κόλλα, τα κάρβουνα, τα *κονδύλια* και είχαν απλώσει με επιμέλεια τα χρώματα πάνω στο ξύλινο τραπέζι. Ο Θεόδωρος ψέλλισε για τελευταία φορά «Κύριε Ιησού Χριστέ, ο Θεός, ελέησον, ευλόγησε τον αμαρτωλό δούλο σου...» και έστρωσε το ανθίβολο πάνω στο ξύλο. Με την άκρη του ματιού του είδε τον Αναστάσιο να χασμουριέται και του έβαλε για ακόμα μία φορά τις φωνές. Έβαλε το *φούμο* μέσα σε ένα πάνινο σακουλάκι και το χτύπησε με προσοχή πάνω από τις τρυπούλες του ανθίβολου. Το φούμο έφτανε στην επιφάνεια του στόκου μέσα από τις τρυπούλες του χλιοχρησιμοποιημένου ανθίβολου, διαγράφοντας το *περίγραμμα* της μορφής.

Σηκώθηκε να σκουπίσει τις παλάμες του και άφησε στα χέρια του Ιωάννη το ανθίβολο για να το καθαρίσει και να το φυλάξει στο σεντούκι. Ο ίδιος βιάστηκε να χαράξει με κάρβουνο το σχέδιο, προτού εξαφανιστεί το φούμο από την επιφάνεια του ξύλου. Στη συνέχεια έστρωσε με προσοχή την κόκκινη *άμπολι* και κόλλησε τα φύλλα του χρυσού. Σταμάτησε και κοίταξε την εικόνα. Το χρυσό αστραφτερό του *κάμπου* τύφλωνε τα μάτια του! Έριξε μία ματιά ικανοποίησης στους δύο μικρούς μηητευόμενούς του που παρακολουθούσαν με ενθουσιασμό τον δάσκαλό τους αλλά γρήγορα πήρε ξανά το αυστηρό του ύφος.

Σηκώθηκε για λίγο και έκανε μία μικρή βόλτα στο δωμάτιο. Βγήκε ως την ξύλινη πόρτα και κοίταξε έξω. Είχε ήδη νυχτώσει. Η πρωινή βροχή είχε γεμίσει λασπόνερα το στενό δρομάκι που χώριζε το δικό του εργαστήριο από εκείνο του *συντεχνίτη* του Εμμανουήλ. Τον θαύμαζε και τον αγαπούσε τον Εμμανουήλ ο Θεόδωρος. Τον είχε σαν παιδί του, μία που ο Θεός δεν του χάρισε ποτέ δικά του παιδιά. Για χρόνια ο Εμμανουήλ μαθήτευσε κοντά του. Ο Θεόδωρος του δίδαξε τα μυστικά του. Τον στήριξε για να γίνει πρόεδρος των βαφένων. Και τώρα είχε ανοίξει τα φτερά του και η φήμη του είχε φτάσει πολύ μακριά. Τον Θεόδωρο δεν τον ένοιαζαν οι πολλές παραγγελίες και τα χρήματα που κέρδιζε ο πρώην μαθητής του. Ούτε οι ορδές των πελατών που περίμεναν έξω από το εργαστήρι του. Ο μόνος λόγος, είναι αλήθεια, που ζήλευε λίγο τον Εμμανουήλ ήταν ότι εκείνος είχε καταφέρει να ξεφύγει από ετούτη εδώ τη μικρή πολιτεία *του Αγίου Δονάτου*. Δύο δεκαετίες μικρότερος και το όνομά του ήταν ήδη πολύ γνωστό. Ο κυρ Εμμανουήλ ταξίδευε συχνά για να στολίζει με τα έργα του τις εκκλησιές και τα μοναστήρια όλου του Δεσποτάτου. Ο Θεόδωρος δεν είχε φύγει ποτέ από το εργαστήρι του, δεν είχε ταξιδέψει ποτέ και αυτός ήταν ο μεγάλος κρυφός καημός του.

Έδιωξε τους μαθητές και τράβηξε για το σπίτι του. Η γυναίκα του είχε ήδη ανάψει τα λυχνάρια και είχε σερβίρει το βραδινό στο τραπέζι: μία γαβάθα με πασά, τυρί και ένα κριθαρένιο παξιμάδι. Ο Θεόδωρος έφαγε βιαστικά, ήπιε σχεδόν με μία ανάσα μία κούπα κόκκινο κρασί που φύλαγε καιρό και ξάπλωσε στο στρώμα του χωρίς πολλές κουβέντες.

Την επόμενη ημέρα ξύπνησε νωρίς. Φόρεσε τον μακρύ του χιτώνα και έδεσε σφιχτά τη ζώνη στη μέση του. Ήξερε ότι δεν είχε πολύ χρόνο στη διάθεσή του. Ο Αναστάσιος και ο Μιχαήλ είχαν ήδη τρίψει τα χρώματα και είχαν ετοιμάσει τα εργαλεία για τους *προπλασμούς*. Ο Θεόδωρος έπιασε αμέσως δουλειά.

Μάζεψε τα τριμμένα χρώματα με το *καλαμάρι*, τα ανακάτεψε με κροκάδι αυγού και άρχισε να τα απλώνει στην εικόνα, η οποία σιγά σιγά απέκτησε καστανωπό χρώμα. Το άφησε για λίγο να στεγνώσει και στη συνέχεια πέρασε ένα απαλλοττερό χρώμα για το *σάρκωμα* της Παναγιάς. Με πολύ προσοχή ολοκλήρωσε τις τελευταίες λεπτομέρειες στο *φωτοστέφανο*, τα ρούχα και στο τέλος έβαλε λίγες ροδιές *ανταύγειες* στα μάγουλα. Έκανε άλλη μία βόλτα στο δωμάτιο. Κοίταξε λίγο την εικόνα και με χέρι σταθερό, γεμάτο αυτοπεποίθηση, πρόσθεσε μία τελευταία πινελιά λευκού χρώματος στο μέτωπο. Φώναξε τον Μιχαήλ να του φέρει το *βερνίκι*. Βούτηξε το πινέλο και πέρασε όλη την επιφάνεια. Τα χρώματα ζωντάνεψαν με μιας γεμίζοντάς τον ικανοποίηση.

Το έργο του είχε πλέον ολοκληρωθεί! Αύριο το πρωί ο αφέντης Κάρολος θα περνούσε να πάρει την εικόνα. Ο Θεόδωρος έκανε τον σταυρό του, έψαλλε το *απολυτίκιο* του Αγίου Δονάτου και κάθισε για λίγο σκεπτικός πάνω από το έργο του. Εκείνο το απόγευμα έδωσε τους μαθητές του νωρίτερα από τη συνηθισμένη ώρα και ο Μιχαήλ και ο Αναστάσιος, ευχαριστώντας τον Θεό για την καλοτυχία τους, έφυγαν τρέχοντας φοβούμενοι μήπως και αλλάξει γνώμη το αφεντικό τους. Ο ίδιος συμμαζέψαε το εργαστήρι και τράβηξε για το *καπηλειό*. Το κρασί τον βοήθουσε να βάζει σε τάξη τις σκέψεις του και να ξεχνάει γρήγορα τους φόβους του!

Την επόμενη μέρα, με το πρώτο φως του ήλιου, ο αφέντης Κάρολος περνούσε το κατώφλι του εργαστηρίου του. Ο Θεόδωρος τον καλοδέχτηκε και τον οδήγησε αμέσως μπροστά στην εικόνα. Ένα πλατύ χαμόγελο ικανοποίησης φώτισε το πρόσωπο του Καρόλου, τον οποίο είναι αλήθεια λίγοι τον είχαν δει να χαμογελάει! Χωρίς να πει λέξη, ακούμπησε ένα δερμάτινο πουγκί με χρυσά νομίσματα πάνω στον ξύλινο πάγκο του εργαστηρίου, γνέφοντας στους παρατρεχάμενους του να πάρουν την εικόνα. Λίγο πριν βγει από την πόρτα, γύρισε και κοίταξε με βλέμμα επίμονο τον Θεόδωρο. Τότε ακούστηκε για πρώτη και μοναδική φορά η φωνή του. «Πηγαίνω στα Γιάννενα. Θα 'ρθείς μαζί μου;»

